

Fundamental and Applied Researches
In Practice of Leading Scientific Schools
2016 – 1 (13)

<http://orcid.org/0000-0003-4037-9652>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТИНИ В ШКОЛІ

Дембицька Н.М.

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Article info

Received
20 November 2015

Accepted
24 January 2016

У статті обґрунтовані основні методологічні принципи, на яких мають базуватись психолого-педагогічні заходи цілеспрямованого формування економічної культури школярів. Зокрема, це принцип системності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, етичності, балансу приватності-публічності, апеляції до особистої власності школяра.

Ключові слова: особистість школяра, економічна соціалізація, економічна культура особистості, приватність, публічність, особиста власність, власник.

Dembytska
Nataliia
Mykolaivna

METHODOLOGY
OF DEVELOPING
OF ECONOMIC
CULTURE OF
CHILD IN SCHOOL

The article notes the special role of school educational environment in the economic culture development of the child. The development of economic knowledge system and skills of effective pupils' economic behavior, positive attitude towards themselves and others as full subjects of market relations are shown. All of these factors can become weightness harmonious psychological resource for students of adaptation to the real conditions of the domestic economy today, in pupils' daily practice and of their consumption and enterprise. The idea about the essence of personal property as such socio-psychological space of the child, in which the formation of economic and psychological qualities of a personality as a subject of market economic relations is notified.

The role of school educational environment in formation of the foundations of students' economic culture is shown. In particular it is emphasized that child has to approve its privacy in a public relations. The experience of operating by system of social coercion, and the experience to meet the needs something in personal space of social relations – it's a main driving force of economic socialization.

Key words: personality, pupil, economic socialization, economic culture of personality, privacy, publicity, personal property, proprietor.

Copyright © 2016
All rights reserved.

Актуальність. Сьогодення країни зумовлює потребу суспільства в економічно грамотних громадянах. Потребу в тих, хто свідомий складних перипетій нашої хронічно реформованої економіки, готовий активно і вмотивовано включатись у розбудову ринкових відносин. Йдеться про людей підприємливих, ініціативних, здатних на виважений ризик і схильних приймати відповідальні рішення на користь не тільки собі, а й іншим. У термінах

економічної психології ми говоримо про те, що країна потребує людей з розвиненою економічною культурою, соціалізованих у сфері примноження, користування, розподілу матеріальних і духовних благ – в економічній сфері суспільного життя.

Чи можна стверджувати, що існують ті виховні інституції, які цілеспрямовано плекають і примножують такий людський капітал? Особливо актуальною є відповідь на це питання стосовно загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Щоправда, слід підкреслити певний прогрес у питанні розвитку педагогічного підґрунтя економічної освіти в школі. Так, з 2001/2002 навчального року до інваріативної складової Типових навчальних планів ЗНЗ було включено предмет «Основи економіки». І відтоді ж кожен загальноосвітній навчальний заклад самостійно може визначати перелік спецкурсів для школярів залежно від профілю і мети навчання, враховуючи вік учнів. З 2000 року МОНУ рекомендовало до впровадження у ЗНЗ навчальну програму та посібник „Основи споживчих знань”.

Звернувшись до Концепції змісту економічної освіти у 12-річній школі, бачимо, що передбачається досить ґрунтовне формування знань учнів з економіки. Так, у початковій школі економічні знання сплановано інтегрувати у інші предмети, в основній (5-9 класи) економічні знання інтегруються у зміст географії, історії, математики, правознавства (курси „Економіка родини” – 5-6 кл., „Моя економіка” – 8-9 кл.), а у старшій школі економіка як базова дисципліна викладається у класах всіх профілів. Проте психологічна складова викладання цих дисциплін потребує ґрунтовної розробки і впровадження. Так, експертиза підручників для загальноосвітніх навчальних закладів, проведена у 2015 році співробітниками Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, свідчить про низький ступінь реалізованості в них психологічного компоненту підприємницької компетентності як основного показника економічної соціалізованості особистості, зокрема, на етапі шкільного навчання. Це означає, що сьогоднішня загальноосвітня школа мало орієнтована на розвиток у школярів здатності приймати економічно обґрунтовані рішення як самостійного суб'єкта економічної діяльності як психологічної основи становлення економічно культурної особистості школяра.

Все це потребує від освітян не тільки створення нових навчальних курсів та оновлення змісту загальної середньої освіти, а й розробки таких психолого-педагогічних механізмів, що допомогли б набуттю школярами необхідних психологічних компетентностей у сфері економічних, зокрема, ринкових відносин. Таким інструментом має стати система цілеспрямованої економічної соціалізації, яка покликана озброїти учнів не тільки і не стільки економічними знаннями, а й сприяти розвитку психологічних складових

підприємницької компетентності: світогляду справжнього господаря, як концепції власника, системи вмінь приймати самостійне рішення і здійснювати власний економічний вибір, навичок діяти, коли порушуються права власника тощо.

Таким чином, **метою даної статті** є обґрунтувати ті методологічно важливі принципи, на яких, на нашу думку, має базуватись система цілеспрямованого розвитку економічної культури особистості школяра.

Виклад основного матеріалу. Економічну культуру особистості ми розглядаємо як складний соціально-психологічний феномен, оскільки він має місце і на рівні суспільної, і на рівні індивідуальної свідомості. І саме школі сьогодні відводиться важлива роль у розвитку його основ. Він є результатом тривалої економічної соціалізації. Ми передбачаємо, що цілеспрямоване формування і становлення економічної культури учня має тривати весь період навчання у школі. Це зумовлене розумінням економічної соціалізації школяра як плинного процесу становлення і реалізації соціальності особистості у сфері економічних відносин, який розгортається разом з розширенням її соціально-економічного простору, з укріпленням її суб'єктності у економічній діяльності.

На рівні суспільної свідомості він проявляється у системі цінностей суспільства, що імпліцитно несуть в собі нормативний образ «людини економічної». У масштабах суспільної свідомості економічну культуру розуміємо як об'єктивований у майні, знаннях, досягненнях, проектах людства суспільний досвід привласнення-відчуження життєвих благ. Останній зберігається у відторгнутому від суб'єкта матеріальному чи духовному вигляді. У процесі діяльності по опредметненню цінного людству креативу в предметах привласнення об'єктивуються результати його творчої активності.

Він освоюється індивідом в процесі діяльної інтеріоризації закарбованого в предметах культури економічного досвіду людства. Отже, в процесі розпредметнення особистість освоює, розкриває для себе креативний потенціал людства засобами активності й, таким чином, соціалізується як суб'єкт економічної культури. Оперуючи матеріальними і духовними речами, особистість навчається нормам і прийомам колективного буття, в тому числі – економічного. Отже, на рівні індивідуальної свідомості економічна культура виражатиметься у системі тих економіко-психологічних якостей особистості, які забезпечать їй гармонійне включення у економічні відносини. Слід враховувати, що в економічній культурі особистості закарбовані найбільш ефективні, отже найадаптивніші, взірці поведінки у відносинах між людьми, пов'язаних з розподілом обмежених матеріальних та духовних ресурсів, з їх привласненням. Отже, їх освоєння – найважливіша умова успішної економічної соціалізації особистості, зокрема, у шкільні роки.

Якою ж ми бачимо систему цілеспрямованої економічної соціалізації дитини в школі? Вона, на наш погляд, має організовуватись з урахуванням усіх соціально-психологічних закономірностей, згідно з якими розвивається особистість як суб'єкт економіки. На них засновані наступні методологічно важливі принципи побудови такої системи соціалізації.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В економічному вихованні дитини важливою є організація будь-яких виховних заходів як процес суб'єкт-суб'єктної її взаємодії з оточенням (з педагогами, психологами, батьками, однолітками). Сформовані ще в шкільні роки навички організації та підтримки таких взаємин стануть психологічним підґрунтям поведінки школяра як власника. Адже успішні економічні відносини базуються на принципах максимально взаємної вигоди і завжди відбуваються у просторі стосунків з іншими людьми. Приводом і предметом таких стосунків є матеріальні чи духовні блага, привласнення-відчуження яких прагне особа. Отже, основи економічної культури особистості дитини формуються в конкретних взаєминах, що складаються навколо і з приводу привласнення знань, ідей, особистої території, соціальних контактів тощо – щонайперше, в системі особистої власності дитини.

Власність – це завжди відносини. Їх учасники мають контактувати, домовлятися, організовувати взаємні дії щодо об'єктів володіння не просто з такою абстракцією, як «економіка». Вони конкретизуються у взаєминах з іншими людьми, які претендують на ті ж блага, прагнучи втілити свої задуми, задовольнити свої потреби, реалізуючи своє буття в просторі тих само предметів, ідей чи витворів.

Оскільки поза іншими претендентами на обмежені ресурси відносини власності не існують, то «економічне» в житті людини – це завжди соціально-психологічне явище. Власність – це завжди відносини з іншими, що співорганізовані, оскільки буттєві простори одного власника співузгоджуються з відповідними просторами інших суб'єктів. І оскільки завжди наявний той, хто претендує на благо, якого прагнеш і ти, то на рівні суб'єктів існує взаємний вплив різних індивідуальних буттєвих просторів. Він означає спів-буття як особливу реальність, яка вже не зводиться до індивідуальних реальностей. В ній не те що розмиваються індивідуальні суб'єкти, але народжується нова суб'єктність – спільна.

Отже, формування економічної культури самою природою економічних відносин націлене на розвиток у школярів суб'єктності як здатності перетворювати життєві блага на свої власні не насильницькими засобами, а в ході партнерської взаємодії з суб'єктами привласнення, на основі усвідомлення взаємної вигоди для усіх учасників.

За суб'єкт-суб'єктної взаємодії можна говорити про певний «сухий залишок», конкретний «приріст» на рівні кожного з учасників такого спів-

буття. Ним будуть ті соціально-психологічні особистісні надбання, які забезпечуватимуть життєстійкість особистості і становитимуть зміст її соціальності як власника.

Принцип системності. Організація цілеспрямованої соціалізації власника буде ефективною в тому випадку, коли враховуються соціально-психологічні властивості відносин, досвід яких маємо розвивати. Так, доцільним є розвиток у дитини досвіду свідомо організовувати і безконфліктно трансформувати простір своїх зв'язків (емоційних, моральних, інформаційних тощо) з кимось іншим, хто претендує на ті речі, ідеї, витвори, які вона вважає своїми, володіє, користується і розпоряджається – на її майно, духовне чи матеріальне.

Найпростішою одиницю відносин власності є триада зв'язків між двома суб'єктами, які претендують на одне благо (рис.1.1).

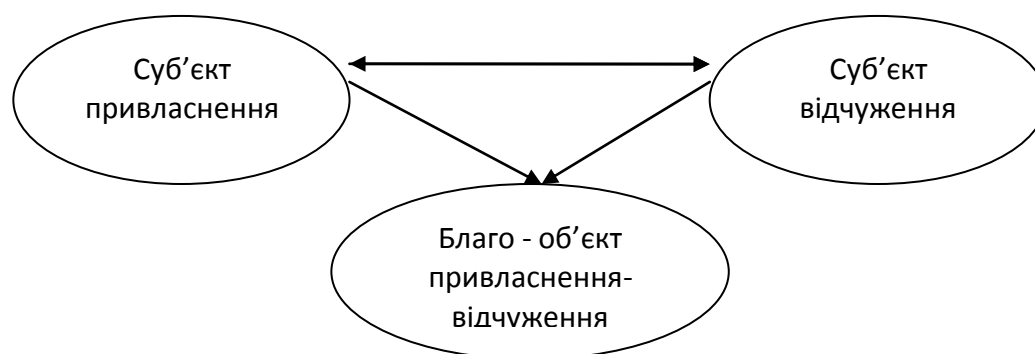

Рис.1.1. Одиниця відносин власності

Але ця триада ускладнюватиметься і набуватиме системності і узгодженості в свідомості школяра по мірі того, як він усвідомлюватиме, з одного боку, усе розмаїття об'єктів власності, якими може володіти, з іншого – свої психологічні ресурси втримувати, примножувати або з вигодою відмовлятися від того, що вважає своїм.

Тому організація будь-яких заходів з розвитку економічної культури в школі має бути спрямована на :

- 1) усвідомлення школярем закономірностей, смислів, типології можливих відносин, що виникають щодо власності, свого місця і ролі в них (на розвиток когнітивних складових культури);
- 2) переживання цих відносин і формування позитивного, співвіднесеного з моральними цінностями, ставлення до них (на розвиток афективних складових культури);
- 3) формування і розвиток особистісних ресурсів для їх прогнозування і довільної трансформації (на розвиток конативних чи поведінкових складових культури).

Принцип етичності. В дитячі роки власність виникає як соціально-психологічний простір взаємовигідного обміну дитини матеріальними чи духовними благами з іншими людьми. Таким простором для дитини є, перш за все, її особиста власність – її відносини з приводу використання і примноження, захисту і збереження своїх прав на особисту територію і майно (в тому числі, на власне життя і тіло), на особистий час і стосунки, на власні смаки, витівки, ідеї тощо.

Саме це спонукає нас поглянути на особисту економіку дитини з точки зору етики. Навчитись співвідносити власні смаки, пріоритети, потреби з відповідними інтенціями іншої людини і при цьому домогтися власної вигоди за мінімальних втрат – в цьому глибинний смисл процесу формування економічної культури сучасної дитини. Сприяти соціалізації школяра саме у цих відносинах – завдання, що постає перед усіма агентами економічної соціалізації у школі.

Норми суспільної моралі, втілені у вимогах до ролі покупця чи споживача, працівника чи вкладника, благодійника чи підприємця, задають етичну розмірність економічній культурі дитини. Вони ж мають зорієнтовувати нас, тих, хто здійснює соціалізуючий вплив на особистість дитини, у русло ринкових цінностей, на шлях цілеспрямованого формування у дітей рис підприємливої людини: свідомої, здатної до рефлексії і критичного мислення, ініціативної і творчої, активної і відповідальної, самостійної у прийнятті рішень щодо привласнення чи відчуження особистих благ.

Саме на розвиток цих особистісних якостей мають бути спрямовані соціалізуючі заходи в системі економічного виховання у школі. Відповідно, економічна освіта в загальноосвітній школі повинна мати той соціально-психологічний вимір, який не може ігноруватись. Врахування останнього у процесі становлення економічної культури школяра – це шлях до поступового формування ініціативного, наполегливого, готового до виваженого ризику, цілеспрямованого, самостійного, незалежного, самовпевненого, прагнучого до самореалізації, поінформованого і відповідального суб'єкта економічних відносин, в першу чергу, - відносин особистої власності.

Принцип балансу приватності-публічності. Економічно культурною людина не народжується. Цей психологічний ресурс формується в ході її соціалізації завдяки включенню у різні відносини, спрямовані на отримання прибутку за мінімальні витрати. В дитинстві, як ми зазначали вище, такими відносинами щонайперше стають відносини особистої власності. Остання передбачає відносини з іншими (окремими людьми чи цілими організаціями) з приводу розподілу обмежених життєвих благ, які особисто притаманні, належні виключно одному суб'єктові – їх власникові, – та здатні задовольняти його матеріальні й духовні потреби. При цьому слід враховувати, що в юридичному плані дитина не може виступати як самостійний суб'єкт

власності. Тим не менш, від самого народження і протягом усього життя людина вдосконалюється, з одного боку, як суб'єкт безумовного особистого моноволодіння багатьма благами: від власної вітальності, тілесності, людських чеснот до особистої територіальності, майна і соціальних контактів – як суб'єкт приватного життя, своєї приватності.

Принагідно зазначимо сенс терміну «приватність», яка спочатку означала право на особисту власність. Пізніше приватність стала включати також «особисту справу», «приватне життя», досвід сепарації від фізичного і соціального середовища, особистий контроль над обставинами свого життя, відповідальність за здійснювані вибори і просто економічну та інформаційну безпеку. Суттєвою стороною збереження приватності є захист від нагляду, контролю, спостереження. Таким чином, основою приватності є як категорії, що описують соціальну динаміку, так і категорії, які означають самоконтроль, свободу і відповідальність, тобто суб'єктні властивості особистості.

З іншого ж боку, людина все життя розвивається як соціальна істота. Отже, її приватність зазнає становлення на фоні публічності, в просторі оцінок, думок, переконань, конвенцій, образів, що пред'являються іншими. Шкільні ж норми і правила поведінки - це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів. Отже, життя школяра поступово набуває публічних ознак.

Публічність, насправді, уже закладена у феномені приватності, тісно пов'язана з останньою, означаючи відкритість, доступність і колективність життя суб'єкта. Отже, протягом шкільного дорослішання особистості становлення основ її економічної культури відбувається в умовах парадоксальної єдності двох, на перший погляд, протилежних тенденцій. Йдеться про публічність як характерну рису відносин у школі, і, одночасно, про утвердження приватності дитини як індикатора розвитку її суб'єктних якостей.

Апеляція до особистої власності школяра. Як зазначалось вище, першою з умов і чинників формування економічної культури дитини є його особиста власність – взаємини з приводу утримання в межах контрольованого психологічного простору всього того в житті, що дитина вважає «своїм», чим володіє і самостійно приймає рішення про його подальшу «долю»: щодо управління, користування та розпорядження. Саме у взаєминах «моє-чїєсь», щонайперше, формується економічна культура дитини. Апробуючи різні способи, правила, засвоюючи норми оперування своїм чи чїємось майном, продуктами своєї чи чїєїсь творчої діяльності, реалізуючи себе як автора свого життя у взаєминах «моє-чїєсь», дитина неодмінно кожен раз змушена «приміряти» на себе певні соціально-психологічні ролі. Це вимоги бути і наполегливим і, водночас, поступливим, відкритим, комунікабельним і, водночас, втаємниченим тощо суб'єктом обміну. Таким чином, дитина

розширює простір власних свобод у відносинах «я-інший». Вона навчається творити, конструювати власне «Я» із тих можливостей для ототожнення себе з певним типом власника, які надає економічна роль.

Але не слід забувати й те, що практикування різних норм і правил економічної поведінки, закладених в економічній ролі, - це і досвід жити в умовах соціального примусу. Хоч об'єкт особистої власності («моє») задовольняє виключно особисті потреби дитини, але усвідомлення обмеженості доступу до нього, його кінченості додає йому цінності, отже, перетворює його на ресурс, щодо якого слід домовлятися, права на який слід пред'являти, дотримуючись при цьому певних правил, прийнятих в спільноті. Так, в процесі вибудовування взаємин з приводу володіння цим ресурсом формується економічний досвід дитини. Це досвід задовольняти потреби у чомусь особистому у просторі соціальних взаємин. У подібній суперечності полягають рушійні сили економічної соціалізації особистості. Навчаючись діяти в системі соціального примусу (оскільки економічна роль завжди задає соціальні стандарти поведінки), дитина водночас набуває досвіду самоствердження як власника. Усвідомлення і переживання себе господарем матеріальних чи духовних речей, особисто притаманних собі - це могутній соціалізуючий ефект. Оскільки в майні важлива не сама його наявність, а те, що воно символізує, втілює. І, щонайперше, це текст про себе. Це своєрідне повідомлення іншим про своє існування; спосіб показати міру самоповаги і духовної розвиненості; засіб встановлення і підтримки соціальних контактів; засіб самопрезентації та підтримки особистої і соціальної ідентичності; засіб заміщення соціальних об'єктів; маркер особистої території тощо.

Таким чином, для цілеспрямованого формування пізнавальних, емоційно-ціннісних та поведінкових складових економічної культури школяра педагогам, шкільним психологам, батькам доцільно апелювати до економічної ідентичності дитини, сприяти розширенню репертуару економічних ролей, з якими ідентифікується школяр.

Висновки.

Підсумовуючи, зазначимо ту особливу роль у розвитку економічної культури особистості, яка сьогодні відводиться шкільному освітньому просторові й тим, хто покликаний в ньому формувати систему економічних знань, навичок ефективної економічної поведінки учнів в умовах ринку, позитивне ставлення до себе та інших як до повноправних суб'єктів ринкових відносин. Усе це, сформоване системно в ході навчання у школі, може стати вагомим психологічним ресурсом для гармонійної адаптації учнівської молоді до реальних умов вітчизняної економіки не колись, в дорослому житті, а вже сьогодні у їх повсякденній практиці споживання і підприємництва.

Перспективною для розробки системи психолого-педагогічних заходів по цілеспрямованому формуванню економічної культури школярів, на нашу

думку, може стати дослідження вікових закономірностей становлення економічної свідомості школяра.

Дембицкая Н.Н. Методологические основания развития экономической культуры ребенка в школе.

В статье обоснованы основные методологические принципы, на которых целесообразно выстраивать психолого-педагогические мероприятия по целенаправленному формированию экономической культуры школьников. В частности, это принцип системности, субъект-субъектного взаимодействия, этичности, баланса приватности-публичности, апелляция к личной собственности школьника.

Ключевые слова: личность школьника, экономическая социализация, экономическая культура личности, приватность, публичность, личная собственность, собственник.

Regular link: Дембицька Н.М. Методологічні основи розвитку економічної культури дитини в школі // ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПРАКТИКАХ ВЕДУЩИХ НАУЧНЫХ ШКОЛ. – 2016. – № 1(13); URL: fund-issled-intern.esrae.ru/15-279

Дембицька Н.М. Методологічні основи розвитку економічної культури дитини в школі [Dembytska Nataliia. Methodology of developing of economic culture of child in school] // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 1 (13) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. –P. 266-274.